

TARIM ARAŞTIRMA RAPORLARI - 34

GAP BÖLGESİNDE ENDÜSTRİ BİTKİLERİ
PAZARLAMA YAPISI VE GELİŞTİRİLMESİ

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GAP BÖLGESİNDE ENDÜSTRİ BİTKİLERİ
PAZARLAMA YAPISI VE GELİŞTİRİLMESİ

AĞUSTOS, 1993

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ

1. GİRİŞ

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. MATERYAL

2.2. YÖNTEM

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

4. SONUÇ

Ö N S Ö Z

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sulamaya açılmasıyla ortaya çıkacak tarımsal potansiyelin en iyi şekilde değerlendirilmesini temin etmek amacıyla GAP İdaresi Başkanlığı tarafından Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ne bir dizi Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Çalışması yaptırılmıştır.

Şanlıurfa-Akçakale Koruklu mevkiinde tahsis edilen 276 dekarlık bir Araştırma İstasyonu kurulması, 31 adet projeden oluşan araştırma çalışmalarının yürütülmesi, GAP Bölgesi'nde Tarımsal Konularda Veri Bankası Oluşturulması ve Uzaktan Algılama Merkezi Kurulması olmak üzere dört bileşenden oluşan proje çalışmaları 1987-1992 yılları arasında yürütülmüştür.

Planlanan proje çalışmaları üç aşamalı olarak ele alınmış olup tamamlanan bölümü, birinci aşamayı oluşturan Adaptasyon Çalışmalarını içermektedir.

Proje paketinin araştırma çalışmalarından bitkisel üretimle ilgili olanlar, Koruklu mevkiinde kurulan Araştırma İstasyonu'nda hayvansal üretimle ilgili olanlar ise TIGEM Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde yürütülmüştür.

Bu rapor, yürütülen alt projelerle ilgili olarak saptanan ilk sonuçları ortaya koymaktadır.

Söz konusu proje paketinin ikinci aşaması olan yetiştirme teknikleri ile ilgili araştırmalar, ilk aşamada elde edilen verilere bağlı olarak ve adaptasyonu saptanmış tür ve çeşitlerle Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin de katkıları ile yine Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarafından 1993-1996 yılları arasında sürdürülecektir.

1. GİRİŞ

Tarımda ürün artışının sağlanabilmesi büyük ölçüde bu sektördeki altyapı yatırımlarının gerçekleşmesi ile mümkündür. Bu nedenle toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi ile ilgili yatırımların tarım sektörü yatırımları içindeki payı büyük olmaktadır. Tarımsal altyapı yatırımlarından biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi, sulama ve enerji amaçlı bir kırsal kalkınma projesi olup, ülkemizin az gelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkındırılmasını hedeflemektedir. Gerek sulama, gerekse enerji alanında önemli bir gelişme sağlayacak olan proje, ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkileyecektir.

Bölgenin sulanması durumunda tarımsal üretimin büyük ölçüde artacağı ve çeşitleneceği bilinmektedir. Kuru tarıma göre sulu tarımda meydana gelecek üretim artışı önemli miktarlara ulaşacaktır. Sulamayla artan ve çeşitlenen üretimin iç ve dış pazarlarda pazarlanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Üretim sonrası aşamada olası bir aksama üreticiler açısından caydırıcı bir faktör olabilecektir. Bu nedenle GAP'ın beklenen faydaları sağlayabilmesi için konunun üzerine önemle eğilmek, mevcut durumu ve olası gelişmeleri iyi değerlendirerek, çalışmalarını bu doğrultuda yönlendirmek gerekmektedir.

Bu çalışma, sulama sonrası ekim alanlarının önemli ölçüde artması beklenen endüstri bitkilerinin bugünkü üretim ve pazarlama yapılarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bölgede suyun kısıtlı bir faktör olarak tarımı yönlendirmesi, daha az su tüketen ve vejetasyon dönemi kış aylarına rastlayan tahıl ve kışlık baklagil yetiştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bölgenin üretim deseni tahıl ve baklagil tarımına dayalı olup, endüstri bitkileri yetiştiriciliği yaygın değildir.

Oysa pazar değeri yüksek olan endüstri bitkileri yetiştiriciliği ile üreticilerin gelir ve refah seviyelerinde artış sağlanması olasıdır. Bölgenin sulamaya açılmasıyla birlikte başta pamuk olmak üzere endüstri bitkileri yetiştiriciliğinin hızla yaygınlaşması beklenmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Araştırmada kullanılan veriler Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin kırsal kesimlerinde, sulanan alanlardaki tarım işletmelerinden anket yoluyla toplanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler araştırmanın ana materyalini oluşturmuştur. Ayrıca bölgede endüstri bitkileri pazarlama sistemi içinde herhangi bir şekilde yer alan kişi ve kuruluşlardan anket, sözlü görüşme ve diğer şekillerde toplanan birincil veriler araştırmada kullanılmıştır.

Konu ile ilgili yurtiçi ve yurtdışında yaygınlaşmış istatistiksel veri kaynakları da araştırmada ikincil veri olarak kullanılmıştır.

Çalışma için yapılan anketlerde tarım işletmelerine nüfus, arazi varlığı, üretim şekli, üretim deseni, kullanılan girdiler, pazarlama ile ilgili sorular sorulmuş ve işletmelerde bulunabilen kayıtlar incelenerek gerekli bilgiler derlenmiştir.

2.2. Yöntem

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bugün için sulama yapılan alanlar incelenmiş ve araştırmaya bölgedeki sulanan alanları en iyi temsil edeceği düşünülen

Şanlıurfa Akçakale ve Suruç ilçeleri ile Diyarbakır Merkez ilçesindeki sulanan alanların alınmasına karar verilmiştir. Araştırma alanında bulunan ve sulanan arazisi olan köyler belirlenmiştir. Belirlenen bu köyler araştırma yapılacak köylerin seçiminde ana kitleyi oluşturmuştur. Ana kitleyi oluşturan köylerin hane sayısı başına ortalama sulanan alanları hesaplanmıştır. Bu değerlerden hane sayısı başına ortalama sulanan alanı 10 dekardan az olan köyler örnekleme dışı bırakılmıştır. Ana kitleden alınan köylerin örnekleme dışı bırakılması sonucu, örnekleme esas teşkil eden çerçeve listeleri oluşturulmuştur. Elde edilen çerçeve listelerinden tabakalı örnekleme metodu ile % 10 hata ve % 99 güven sınırları dahilinde 22 köy örneğe çıkmıştır. Örnek sayısı, örneğe çıkan köyleri temsil edebilecek şekilde tespit edilmiştir. Araştırma alanında toplam 112 işletme ile anket yapılmıştır.

Araştırmada işletmeler sahip oldukları işletme genişliğine göre 1-50, 51-100, 101-250 ve 250 dekardan büyük olmak üzere 4 sınıfta gruplandırılmıştır. Anket formu uygulanmadan önce, bölgede yeterli sayıda ve çeşitli tarım işletmeleri üzerinde denemeye tabi tutularak, eksik, yetersiz veya hatalı olan sorular düzeltilmiş ve kontrol edilmiştir. Anketlerin dökümü araştırmacılar tarafından yapılmış ve veriler bilgisayara girilerek değerlendirilmiştir. Bilgisayardaki değerlendirmeler SPSS paket programında yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde araştırma yapılan sulu alanlardaki işletmelerde ortalama nüfus varlığının 10.38 kişi olduğu belirlenmiştir. Toplam 10.38 kişinin 5.23'ü erkek, 5.15'i kadındır. En fazla nüfus 250 dekardan fazla arazi işleyen işletmelerde, en az nüfus ise 50 dekardan az arazi işleyen işletmelerde bulunmaktadır.

Erkek işgücü birimine göre işletmelerin işgücü varlığı incelendiğinde en fazla işgücünün 250 dekardan fazla arazi işleyen işletmelerde olduğu görülür. En az işgücü ise 50 dekardan az arazi işleyen işletmelerde bulunmaktadır.

İşletme yöneticisinin eğitim durumu incelendiğinde, % 30'unun okuma-yazma bilmediği görülmektedir. İşletme arazisi 250 dekardan fazla olan işletmelerde okuma-yazma bilenlerin oranının yüksek olması, bu işletmelerde şehirle olan bağlantının fazla olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca bölgede yapılan gözlemler sonucu, eğitimin çok geri olduğu, kız çocuklarının ilkokula dahi devam etmediği veya devam eden kız öğrencilerin ise çok düşük bir oranda bulunduğu belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerde ortalama işletme genişliğinin 190.4 da olduğu saptanmıştır. I. gruptaki (1-50 da) işletmelerin 32.2 da, II. gruptaki (51-100 da) işletmelerin 78.0 da, III. gruptaki (101-250 da) işletmelerin 148.8 da, IV. gruptaki (251 + da) işletmelerin ise 581.4 da arazi işledikleri görülmektedir. İncelenen işletmelerde ekilen alanların % 63.8'inin sulandığı, arazilerin % 36.2'sini ise kuru arazilerden meydana geldiği saptanmıştır. İşletmelerin tarımsal faaliyette buldukları arazilerin mülkiyeti yönünden incelenmesinde; işletme arazilerinin % 75.0'inin mülk, % 21.9'unun ortak ve % 12.1'inin de kira ile ekilen arazilerden meydana geldiği saptanmıştır.

Bölgede sulanan alanlarda daha çok pamuk, sebze ve susam, kuru alanlarda ise buğday, arpa ve mercimek yetiştirilmektedir. İncelenen işletmelerde belirlenen üretim deseninin dışında kırıaç arazilerde antep fıstığı, zeytin ve bağ alanlarının da yer aldığı bilinmektedir.

İncelenen işletmelerde hayvan varlığı ele alındığında ise; 30.7 baş olduğu bunun % 66.1'inin koyun, % 15.3'ünün keçi, % 8.5'inin inek ve % 10.1'inin de diğer hayvanlardan oluştuğu belirlenmiştir. İşletmelerde en büyük hayvan grubunu oluşturan koyunlarda, bölge koşullarına uygun cinslerin yaygın olduğu, kültür ırklarının bulunmadığı gözlemlenmiştir.

4. SONUÇ

Tarımsal ürünler üretimlerinden tüketimlerine kadar çeşitli pazarlama kademelerinden geçmekte, araçlar ile karşılaşmakta ve bir takım pazarlama hizmet ve masrafları yapılmaktadır. Endüstri bitkileri, üretimlerinden itibaren birçok kez işlenmekte, her defasında da hammadde özelliği taşımaktadır. Birçok endüstri bitkisinin doğrudan tüketilme olanağı bulunmamaktadır. O nedenle endüstri bitkilerinden elde edilen birçok mamul üründe artık tarım ürünü özelliğini yitirmektedir. Her işleme aşamasında şekil değiştiren ürünlerin yeniden pazarlanmasında da pazarlama kanalları değişmekte, ilk işlemeden sonraki işleme aşamalarının her birinde ihraç edilebilmektedir.

Bölgede lif bitkileri olarak üretilen en önemli bitki pamuktur. Diğer bitkilerin daha çok yerel ihtiyaçlar için kullanılması nedeniyle belirgin bir pazar yapısı bulunmamaktadır. Bugün bölgede en önemli ürün grubunu oluşturan pamuk pazarı ve pazarlanmasının düzenlenmesi işini Çukobirlik üstlenmiş olmakla birlikte, bu kuruluşun ürün alımında bazı yıllar yetersizlikler bulunmaktadır. Kütlü pazarlaması konusunda en aktif görevi köylerden pamuk toplayarak, topladıkları pamukları bölge içi ve bölge dışında çeşitli kuruluşlara satan kişiler görmektedir. Çukobirlik alımları iki şekilde olmaktadır. Ortak içi alımlar ve ortak dışı alımlar olmak üzere ayrılan alımlardaki tek fark kesinti oranlarındadır. Ortak içi alımlarda % 10 olan kesinti miktarı, ortak dışı alımlarda % 14'e kadar yükselebilmektedir.

Çukobirlik alımlarında bir istikrar bulunmamakta, hükümetin izlediği genel politikaların eğilimi ve dünya piyasa fiyatlarına göre belirlenen destekleme fiyatları bölgede oluşan fiyatların üzerinde olabilmektedir. Çukobirliğe üye olan üreticilerin, ürün fiyatlarının yüksek tutulduğu yıllarda daha çok kooperatife pamuk sattıkları, ürün fiyatlarının düşük olduğu yıllarda da piyasada ürünlerini değerlendirdikleri görülmüştür.

Pamuğu işleyen çırçır ve prese fabrikalarının bir kısmı bölgede bulunmakla birlikte, çoğunlukla bölge dışındaki fabrikalar da kütlü alabilmektedir. Ancak sanayileşmenin henüz yeterli düzeyde olmadığı Şanlıurfa Bölgesi'nde mevcut tesisler tarım ürünlerini bugün için gerektiği şekilde değerlendirememektedirler. Mevcut işletmelerin kapasiteleri ve faaliyetleri sınırlı, teknolojileri basit düzeydedir.

Bölgede yağlı tohum olarak susam, ayçiçeği ve yağlık keten ekimi bulunmaktadır. Susam ve ayçiçeğinin çerezlik amacıyla doğrudan tüketilmesi mümkün olmakla birlikte yaygın değildir. Bölgede yağlı tohum pazarlamasında TMO zaman zaman görev alabilmektedir. Ama en büyük pay yağlı tohum ticareti ile uğraşan ve zahireci diye adlandırılan tüccarlara aittir. Zahireciler doğrudan üreticilerden yağlık tohum alabildikleri gibi, yerel toplayıcı kişi ve kuruluşlardan da alabilmektedirler. Zahireciler almış oldukları yağlı tohumları yağ fabrikalarına satarak değerlendirmektedirler. Üreticiler veya yerel toplayıcılardan yağlı tohum satın alan Tarım Satış Kooperatifleri ise kendi fabrikalarında bu ürünleri işleyerek değerlendirmektedirler. Bölgede GAP ile artacak yağlı tohum üretiminin değerlendirilmesi, bunları işleyebilecek yağ fabrikalarının kurulmasını gerektirmektedir. Bugün için yağlı tohumları işleyebilecek tesisler yalnızca Gaziantep ilinde bulunmaktadır.

Bölgede çok az bir ekiliş oranına sahip olan nişasta ve şeker bitkilerinin pazarlama kanalları ve pazar organizasyonu belirlenmemiştir. Söz konusu ürünlerin sulama olanakları ile birlikte artacak olması bu ürünleri işleyecek olan tesislerin kurulmasını gerektirmektedir. Bölgede mevcut un fabrikalarının ek ürün olarak nişasta da üretebildiği ancak bunların buğdaydan elde edilmekte olduğu bilinmektedir. Bir nişasta bitkisi olan patatesin ise daha çok sebze tarımı içinde değerlendirildiği görülmektedir. Şekerpancarı üretiminin de bölgede kurulacak şeker fabrikalarına paralel olarak artması beklenmektedir.

Tütünün yöredeki alışkanlıklara bağlı olarak aynı kişi ve kuruluşlara satıldığı, bir kısmının da ilkel yöntemlerle işlenerek piyasada tüketildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca tütünün de Tekel İdaresi'nin pazarlama organizasyonu içinde çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

Bölgede pazarlama yapısı içinde toplayıcı tüccarlar, Tarım Satış Kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, çırçır ve prese fabrikaları ile diğer kişi ve kuruluşların yer aldığı endüstri bitkilerinde, ürünlerin üreticiden tüketiciye kadar izlediği yollar ve sunulan hizmetler, pazarlama zincirinin uzunluğu nedeniyle diğer ürünlere göre daha fazladır. Bu nedenle endüstri bitkilerinin toplam pazarlama marjı, diğer ürünlerden daha yüksektir. Endüstri bitkilerinin tarıma dayalı sanayi hammaddesi olmasından dolayı pazarlama hizmetleri içinde işleme faaliyeti önem kazanmaktadır.

TARIMSAL ARAŞTIRMA GELİŞTİRME PROJE ÇERÇEVESİNDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŐMALAR

1. GAP Bölgesine Adapte Olabilecek Őeftali, Kayısı, Badem ve Nektarin ÇeŐitlerinin Saptanması
2. GAP Bölgesinde DeęiŐik Nar ÇeŐitlerinin Adaptasyonu
3. Ülkemizde Yetiştiriciliği Yapılan Çilek ÇeŐitlerinin GAP Bölgesine Adaptasyonu
4. GAP Bölgesine Uygun Pikan Cevizi ÇeŐitlerinin Saptanması
5. Doęal Olarak YetiŐen Çok Yıllık Soğanlı-Yumrulu ve Rizomlu Süs Bitkilerinin Tarlada Üretim Olanakları
6. Sulamanın GAP Alanında Yüksek Verimli Sofralık ve Őaraplık Üzüm ÇeŐitlerinin Verim ve Kalitelerine Etkisi
7. GAP Bölgesinde Sebze Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesi
8. GAP Bölgesinde Yüksek Verimli Lif Teknolojik Özellikleri Üstün Pamuk ÇeŐitlerinin Saptanması
9. GAP Bölgesinde Sulu KoŐullara Uygun Yemlik ve Biralık Arpa ÇeŐitlerinin Saptanması
10. GAP Bölgesine Uygun Kolza ÇeŐitlerinin Saptanması
11. GAP Bölgesine Uygun Ayçiçeği ÇeŐitlerinin Saptanması
12. GAP Bölgesinde Sulu KoŐullara Uygun Ekmeklik ve Makarnalık Buğday ÇeŐitlerinin Saptanması
13. GAP Bölgesinde Sulu KoŐullara Uygun Çeltik ÇeŐitlerinin Saptanması
14. GAP Bölgesinde Yem Bitkileri Adaptasyonu
15. GAP Bölgesinde Sulu Koşullarda YetiŐtirilebilecek Yonca ÇeŐitlerinin Saptanması
16. GAP Bölgesinde I. Ürün veya II. Ürün Olarak YetiŐtirilebilecek Sorghum Tür ve ÇeŐitlerinin Saptanması
17. GAP Bölgesinde I. veya II.Ürün Olarak YetiŐtirilebilecek Mısır ÇeŐitlerinin Saptanması
18. Harran Ovası Koşullarında Pamuk Sulamasında Sulama Aralığı ve Su Tüketiminin Belirlenmesinde Açık Su Yüzeyi Buharlaşmasından Yararlanma Olanakları
19. Harran Ovası Koşullarında Ayçiçeği Sulamasında Sulama Aralığı ve Su Tüketiminin Belirlenmesinde Açık Su Yüzeyi Buharlaşmasından Yararlanma Olanakları

20. Harran Ovası Koşullarında Su Yüzeyi (Class-A Pan) Buharlaşmasından Yararlanarak İkinci Ürün Soya İçin Sulama Programlarının Geliştirilmesi
21. GAP Bölgesinde Pilot Bitki Koruma Kliniklerinin Kurulması
22. GAP Bölgesinde Zirai Mücadele Politikasına Esas Teşkil Edecek Hastalık, Zararlı ve Yabancı Otların Saptanması
23. Mardin-Ceylanpınar Ovaları Toprak Kaynaklarının Temel Özellik ve Dağılımlarının Belirlenmesi ve İdeal Arazi Kullanım Planlarının Hazırlanması
24. Harran Ovasında Önemli ve Yaygın Toprak Serilerinin Sulama Başlamadan Önceki Strüktür ve İnfiltrasyon Özellikleri ve Alkalinleşme Olasılıklarının Belirlenmesi
25. GAP Bölgesinde Entansif Süt Sığırcılığını Geliştirmek İçin Uygulanabilecek İslah Organizasyon Modelleri
26. Kilis Tipi Güney Sarı Kırmızı Sığırların Yayılış Alanları, Performansları ve GAP Bölgesi için Bu Sığırlardan Yararlanma Olanakları
27. GAP Bölgesinde Yetiştirilen İvesilerin Süt, Döl ve Et Verimlerinin İslahında Egzotik Irklardan Yararlanma Olanakları
28. GAP Bölgesinde Çeşitli Bal Arısı Irklarının Performanslarının Saptanması ve Bölgede Mevcut Arı Irklarının İslahı Olanakları
29. GAP Bölgesinde Entansif ve Yarı Entansif Koşullarda Hindi Yetiştiriciliği
30. GAP Bölgesinde Sulu Koşullarda Uygulanabilecek Ekim Nöbeti Sistemleri
31. İkinci Ürün Dane Mısır Yetiştirmede Farklı Toprak İşleme Yöntemlerinin Teknik ve Ekonomik Yönden Karşılaştırılması
32. Plastik Örtülü Seralarda Bitki Yetiştirme Ortamının Sağlanması İçin Isı Örtüleri İle Nemlendirme Sistemlerinin Kullanılması ve Enerji Dengesinin Belirlenmesi
33. GAP Bölgesinde Tahıllar ve Baklagiller Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi
34. GAP Bölgesinde Endüstri Bitkileri Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi
35. GAP Bölgesinde Meyve ve Sebze Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi
36. GAP Bölgesinde Hayvansal Ürünler Pazarlama Yapısı ve Geliştirilmesi